

ΙΩΑΝΝΑ ΛΑΜΠΙΡΗ-ΔΗΜΑΚΗ

Συμβολές στην έξοδο από την κρίση των κοινωνιολογικών θεωριών
Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη

N.P. Mouzelis, *Post-Marxist Alternatives. The Construction of Social Orders*, Macmillan, 1990, σελ. 210. Σε ελληνική μετάφραση. Ν. Μουζέλης, *Μεταμαρξιστικές προοπτικές. Για μια νέα πολιτική οικονομία και κοινωνιολογία*, μτφρ. Β. Καπετανγιάννη, Αθήνα, Θεμέλιο 1992, σελ. 212. N.P. Mouzelis, *Back to Sociological Theory. The Construction of Social Orders*, Macmillan, 1991, σελ. 214.

Η ΚΡΙΣΗ που κατά γενικότερη παραδοχή διέρχεται η κοινωνιολογία, ιδίως από τα μέσα της δεκαετίας του '70 και μετά, εμφανίζεται κυρίως με τη μορφή της κρίσης (όχι της έλλειψης, όπως υποστηρίζεται από ορισμένους) των κοινωνιολογικών θεωριών, που, με τη σειρά της, οδηγεί στην κρίση της αξιοπιστίας της ίδιας της συγκεκριμένης αυτής επιστήμης.

Η κρίση των κοινωνιολογικών θεωριών εκδηλώθηκε, κυρίως, ως αυξημένη επισημολογική εσωστρέφεια της κοινωνιολογίας, ως διολίσθησή της προς τη φιλοσοφία και τη γλωσσολογία, ως κριτική των μεγάλων κοινωνιολογικών «παραδειγμάτων», χωρίς αντίστοιχα τη διατύπωση επαρκών πειστικών προτάσεων για νέες ή εκλεκτικές θεωρητικές προσεγγίσεις, με αποτέλεσμα την υπόσκαψη της αξιοπιστίας των παλαιότερων κοινωνιολογικών θεωριών, χωρίς τη διαγραφή εναλλακτικών θεωρητικών δυνατοτήτων καθώς και ως αμηχανία απέναντι στα νέα κοινωνικά προβλήματα, όπως αυτά που αντιμετωπίζουν οι κοινωνίες του πρώην ανατολικού συνασπισμού.

Ο σκεπτικισμός για τη χρησιμότητα της κοινωνιολογίας εκδηλώθηκε, τις δύο τελευταίες δεκαετίες, στις περισσότερες χώρες της Ευρώπης και στις Η.Π.Α. με την περικοπή δαπανών για την ενίσχυση της κοινωνιολογικής έρευνας, τη συρρίκνωση των πανεπιστημιακών τμημάτων κοινωνιολογίας και την αποφυγή ίδρυσης νέων. Η τάση αυτή εντάσσεται, βέβαια, στη γενικότερη τάση υποβάθμισης των επιστημών του Ανθρώπου (τόσο των αποκαλούμενων ανθρωπιστικών –humanities– όσο και των κοινωνικών επιστημών) και αντίστοιχα υπερανάπτυξης των καθαρά θετικών επιστημών και της τεχνολογικής έρευνας που απολαμβάνει αυξημένο κύρος στην εποχή μας. Ήδη, όμως, αρχίζει να εκδηλώνεται μια έντονη αντίδραση της κοινής γνώμης και της λιγότερο «κοινής» (δηλαδή, από μέρους των ανθρώπων των γραμμάτων και των τεχνών, των δημοσιογράφων, ορισμένων πολιτικών κ.λπ.) που οδηγεί σε μια επανεξέταση του εκπολιτιστικού ρόλου των ανθρωπιστικών σπουδών και των κοινωνικών επιστημών και σε μία επαναξιοποίησή τους ως αντιστάθμισμα και ως συμπλήρωμα της υπερβολικής τεχνικοποίησης της κοινωνικής μας ζωής. Διαφαίνονται, μάλιστα, κάποιες ενδείξεις ότι η συνειδητοποίηση από τους ίδιους τους κοινωνικούς επιστήμονες της κρίσης της θεωρητικής υπόστασης της κοινωνιολογίας ανοίγει το δρόμο για την έξοδο από την κρίση αυτή, που περνά μέσα και από τη συστηματική μελέτη των παλαιότερων κοινωνιολογικών θεωριών και από τη διατύπωση νέων κοινωνιολογικών θεωριών ή εννοιολογικών πλαισίων. Σ' αυτήν ακριβώς την

προσπάθεια εντάσσονται τα δύο πρόσφατα βιβλία του Ν. Μουζέλη, που αποτελούν σημαντική συμβολή στο ξεπέρασμα κάποιων σοβαρών θεωρητικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η κοινωνιολογία: του προβλήματος του οικονομικού αναγωγισμού (βλ. το βιβλίο *Post Marxist Alternatives*, 1990) και της διαμάχης (μεταξύ άλλων) μικρό και μακροκοινωνιολογίας (βλ. το βιβλίο του *Back to sociological theory*, 1991).

Ο Νίκος Μουζέλης, καθηγητής Κοινωνιολογίας στην Οικονομική Σχολή του Λονδίνου, είναι ήδη πολύ γνωστός στον τόπο μας από τις αξιόλογες μελέτες του για τις κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις της ελληνικής κοινωνίας από τα τέλη του 19ου αι. μέχρι τη δεκαετία του '70 και από τη σύγκρισή της με άλλες περιπτώσεις πρώιμου κοινοβουλευτισμού και αργοπορημένης εκβιομηχάνισης, όπως είναι οι χώρες της Λατινικής Αμερικής (βλ. *Modern Greece: Facets of Underdevelopment*, και *Politics in the Semi-Periphery: Early Parliamentarism and late Industrialisation in the Balkans and Latin America*).

Το βιβλίο του Νίκου Μουζέλη που κυκλοφόρησε στα αγγλικά το 1990 με τίτλο *Post-Marxist Alternatives. The construction of social orders* και σε ελληνική μετάφραση με τίτλο, *Μεταμαρξιστικές προοπτικές. Για μια νέα Πολιτική Οικονομία και Κοινωνιολογία*, το 1992, αποτελεί συγχρόνως ερευνητική συνέχεια αλλά και θεωρητικό ξεπέρασμα των προηγούμενων μελετών του (βλ. παραπάνω): συνέχεια στο μέτρο που απασχολείται με θέματα που τον είχαν απασχολήσει και πριν (λ.χ. ποιες αρνητικές συνέπειες έχει για την ερμηνευτική αξία και την ερευνητική γονιμότητα του μαρξιστικού εννοιολογικού πλαισίου η ύπαρξη ορισμένων συγκεκριμένων κοινωνικο-πολιτικών πραγματικοτήτων που αντιπροσωπεύουν περιπτώσεις προβαδίσματος του πολιτικού στοιχείου έναντι του οικονομικού, τόσο συγχρονικά όσο και διαχρονικά). Επίσης, χρησιμοποιεί ιστορικό υλικό που του είναι ήδη οικείο από τις προγενέστερες έρευνές του (όπως αυτό που στοιχειοθετεί την κοινωνικο-πολιτική μεταλλαγή της ελληνικής κοινωνίας από τα τέλη του 19ου αι. ως τις αρχές του 20ου και την άνοδο της αστικής τάξης στην Ελλάδα μετά το 1909). Το βιβλίο του αυτό αποτελεί όμως και ένα –τολμηρό μάλιστα– θεωρητικό ξεπέρασμα των κριτικών κοινωνιολογικών ιδεών του, που συναντούμε σε προηγούμενα έργα του. Ο συγγραφέας δεν ασκεί μόνο μια ολοκληρωμένη πλέον κριτική στον κεντρικό θεωρητικό πυρήνα του μαρξιστικού παραδείγματος (δηλαδή, στον οικονομικό αναγωγισμό), αλλά επιχειρεί να διατυπώσει κι ένα νέο μεταμαρξιστικό πλαίσιο στο οποίο κεντρική θέση κατέχει η έννοια «τρόποι εξουσίας»

(modes of domination) και διατηρούνται από το έργο του Marx οι τρεις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής – η τεχνολογική, η ι-διοποιητική (appropriative) και η ιδεολογική καθώς και η μελέτη των μεταξύ τους διασυνδέσεων, χωρίς πλέον τα λάθη του οικονομικού αναγωγισμού. Η κριτική, την οποία τόσο εύστοχα και αποτελεσματικά ασκεί με τη μελέτη του αυτή στον «οριζόντιο αναγωγισμό» (για τον κάθετο βλ. το τελευταίο βιβλίο του με το οποίο ασχολούμαι παρακάτω), δεν περιορίζεται μόνο στον οικονομικό αναγωγισμό (παρόλο ότι σ' αυτόν κυρίως παραπέμπει) αλλά στρέφεται και εναντίον άλλων μορφών αναγωγισμού, όπως λ.χ. είναι η υποβάθμιση της ιδιαιτερότητας του «κοινωνικού» και η απόδοση προτεραιότητας κατά τη διερεύνηση της κοινωνικής ζωής σε παράγοντες βιολογικούς, ψυχολογικούς ή γλωσσολογικούς.

Την αντιαναγωγιστική αυτή θέση του συγγραφέα συμμερίζομαι ανεπιφύλακτα, όπως άλλωστε φαίνεται και από την κριτική που άσκησα στη μελέτη μου για τις σχέσεις κοινωνιολογίας και ιστορίας τόσο στον κοινωνιολογισμό (στα πλαίσια της πρώτης), όσο και στον ιστορισμό (στα πλαίσια της δεύτερης).

Συμφωνώντας πλήρως με το Ν. Μουζέλη στο ότι ο αναγωγισμός αποτελεί μια βλαβερή μεθοδολογική στρατηγική για την ανάπτυξη των επιμέρους επιστημών του ανθρώπου και στο ότι ο οικονομικός αναγωγισμός και τα θεωρητικά αδιέξοδα στα οποία οδηγεί η εφαρμογή του συμβάλλουν στη μεγάλη κρίση που ο μαρξισμός διέρχεται την εποχή μας, θα είχα να προσθέσω ότι η κρίση αυτή οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο ότι οι προβλέψεις του Marx για την πορεία των κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων στις βιομηχανικές κοινωνίες του 20ου αι. διαψεύστηκαν τελικά από τις ίδιες τις πραγματικές καταστάσεις που σταδιακά διαμορφώθηκαν: ο καπιταλισμός επέδειξε εκπληκτικές ικανότητες μεταμόρφωσης και επιβίωσής του σε παγκόσμιο επίπεδο: ο αποκαλούμενος αστικός κοινοβουλευτισμός – η πολυκομματική αντιπροσωπευτική δημοκρατία – όχι μόνον δεν εξασθένησε αλλά αποδείχθηκε και ένα πολύ ελκυστικό πρότυπο προς μίμηση, ακόμη και στις κοινωνίες του ανατολικού μπλοκ, πριν αυτό καταρρεύσει και βέβαια μετά την κατάρρευσή του: η ταξική διάρθρωση των βιομηχανικών κοινωνιών εμφάνισε μια εντυπωσιακή ανάπτυξη των μεσαίων και των μικρομεσαίων στρωμάτων και ο ιστορικός ρόλος των εργατικών τάξεων υπήρξε διαφορετικός από αυτόν που είχε προβλέψει ο Marx. Οι συγκρούσεις των μελών τους με τους εργοδότες και γενικότερα με το καπιταλιστικό σύστημα θεσμοποιήθηκαν με την ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος και ούτε οδηγήθηκαν σε δραματική

όξυνση, χάρη και στην ανάπτυξη των συμμετοχικών διαδικασιών και την εξισωτική παρεμβατική πολιτική του κράτους πρόνοιας, όπως ήδη από το 1957 επισήμανε τόσο πειστικά ο Ralph Dahrendorf*. Είναι γεγονός ότι η αταξική – μη οικονομικο-κοινωνικο-πολιτικά ιεραρχημένη – κοινωνία και ο μαρasmus του κράτους αποδείχθηκαν τεράστιες ιστορικές αυτοπίες.

Αποτελεί, ίσως, ειρωνεία στην ιστορία της ανθρώπινης διανόησης ότι ένα εξηγητικό σύστημα καθολικής εμβέλειας, κλειστό με την ποππεριανή έννοια, δηλαδή αρνούμενο από την ίδια του τη λογική τη διαψευσιμότητά του – όπως το μαρξιστικό «παράδειγμα» – έχασε την πειστικότητά του κάτω από το βάρος των εμπειρικών αντενδείξεων στο επίπεδο της κοινωνικο-ιστορικής μελέτης. Ο Ν. Μουζέλης λ.χ. δείχνοντας πολύ πειστικά το σημαντικότερο ρόλο του κράτους στην ελληνική κοινωνία, τόσο πριν ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής εδραιωθεί στο βιομηχανικό τομέα όσο και αμέσως μετά, γύρω στο 1930, καταρρίπτει με βάση τα ίδια τα οικονομικά και κοινωνικο-πολιτικά δεδομένα που μελέτησε τη μαρξιστική επιχειρηματολογία για την ύπαρξη, στην Ελλάδα του μεσοπολέμου, ενός κράτους παθητικού υπηρέτη του κεφαλαίου.

Δεν είναι, όμως, μόνο την προκρούστεια τακτική όσων ακολουθούν το δογματικό μαρξισμό που απορρίπτει ο Ν. Μουζέλης στο έργο του αυτό (κάτι που άλλωστε πάντοτε έκανε), αλλά και τις προσπάθειες όσων υιοθετούν τον αποκαλούμενο ευλύγιστο μαρξισμό να υπερβούν τα αδιέξοδα που προκαλούνται στη μαρξιστική ιστοριογραφία από τον οικονομικό αναγωγισμό, επικαλούμενοι τη σχετική «αυτονομία» του κράτους ή των ιδεολογικών μηχανισμών, χωρίς συγχρόνως να παύουν να αντιλαμβάνονται τα πολιτικά και πολιτισμικά φαινόμενα ως οικονομικές-ταξικές «πραγματικότητες». Με σπάνια επιστημονική εντιμότητα ο συγγραφέας αποκαλύπτει στον αναγνώστη το δρόμο που ακολούθησε για να φτάσει στη διατύπωση ενός νέου μεταμαρξιστικού εννοιολογικού πλαισίου για τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ των οικονομικών και των πολιτικών θεσμών και γενικότερα της δόμησης, συνέχειας και αλλαγής των κοινωνικών σχηματισμών. Το πλαίσιο αυτό αποτελεί και την κύρια θεωρητική συμβολή του Ν. Μουζέλη σ' αυτό του το έργο. Ο ίδιος γράφει: «Αποκαλώ το εννοιολογικό αυτό πλαίσιο μεταμαρξιστικό και όχι μεταβεπεριανό, γιατί κατέληξα σ' αυτό μετά την προσπάθειά μου για αρκετά χρόνια να χρησιμοποιήσω μαρξιστικά εργαλεία κατά ευλύγιστο τρόπο για να κατανοήσω τις μακροπρόθεσμες κοινωνικο-πολιτικές εξελίξεις ορισμένων κοινοβουλευτικών δημοκρα-

τιών που αποτελούν περιπτώσεις αργοπορημένης εκβιομηχάνισης. Καθώς ερχόμουν αντιμέτωπος με τα δυσεπίλυτα θεωρητικά και ερευνητικά προβλήματα, στα οποία οδηγούσε η μαρξιστική ταξική ανάλυση, κατέληξα στο ότι κάτι πολύ πιο δραστικό χρειαζόταν από την απλή διάκριση ανάμεσα στο χονδροειδή μηχανιστικό μαρξισμό και στον μη χονδροειδή ανθρωπιστικό μαρξισμό ή ακόμη κι από μια πιο ελεύθερη ερμηνεία των βασικών κειμένων. Κατάλαβα, επίσης, πόσες προσπάθειες και πόσοι πόροι χάνονται από την διαίρεση των κοινωνικών επιστημών σε μαρξιστικές και μη μαρξιστικές». (Βλ. σελ. 155 στην αγγλική έκδοση).

Το εντελώς πρόσφατο βιβλίο του Ν. Μουζέλη με τίτλο *Back to Sociological Theory. The construction of Social Orders*, που κυκλοφόρησε στα αγγλικά το 1992, αποτελεί το θεωρητικότερο έργο του, με εξαίρεση ίσως την πρώτη εργασία του για τις θεωρίες της γραφειοκρατίας (βλ. *Organisation and Bureaucracy: an Analysis of Modern Theories*). Από τότε, όμως, μέχρι σήμερα, ο Ν. Μουζέλης, με τις μετέπειτα μελέτες του περισσότερο κοινωνικο-ιστορικού χαρακτήρα, εντόπισε σειρά σημαντικών θεωρητικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η κλασική όσο και η νεότερη κοινωνιολογία, με τα οποία καταπιάνεται συστηματικά στο τελευταίο αυτό βιβλίο του. Πρόκειται για ένα έργο πρωτότυπο και εποικοδομητικά κριτικό, με την έννοια ότι ο συγγραφέας δεν περιορίζεται στο να ασκεί κριτική στους Τ. Parsons, Α. Giddens, D. Lockwood, P.L. Berger και T. Luckmann, R. Collins, Knorr-Cetina και Hebermass (στο παράρτημα) αλλά προτείνει τη χρησιμοποίηση ενός νέου εννοιολογικού πλαισίου για την αντιμετώπιση των ασθεών θεωρητικών σημείων της πραγματοποίησης (reification) και του αναγωγισμού (reductionism) των σύγχρονων ιδίως κοινωνιολόγων. Για παράδειγμα, από τη θεωρία της δόμησης του Giddens ο Ν. Μουζέλης διατηρεί την έννοια της δυαδικότητας (duality), προσθέτει όμως την έννοια του δυαδισμού (dualism), που επιτρέπει να αντιμετωπίζουμε τα άτομα όχι μόνον σαν παθητικούς αποδέκτες που αναπαράγουν αυτομάτως την πρακτικώς δυνατή θεσμική τάξη και την ίδια τη θεσμική πραγματικότητα (κανόνες, πόρους και μέσα στο συνταγματικό επίπεδο ανάλυσης), (κατάσταση δυαδικότητας), αλλά και ως παρατηρητές, σε απόσταση από τους θεσμικούς κανόνες και τα θεσμικά μέσα, που είναι σε θέση να ασκήσουν κριτική και να συμμετάσχουν στη διαμόρφωση των κανόνων του κοινωνικού παιχνιδιού (δυαδισμός).

Ο Ν. Μουζέλης προβάλλει, έτσι, την εικόνα ενός περισσότερο αυτόνομου ατόμου, που η κλασική διχοτόμηση άτομο

– κοινωνία δεν αποδέχεται, καθώς μέσα από αυτήν το άτομο αντιμετωπίζεται χειραγωγημένο από μίαν απρόσωπη κοινωνία, τις αξίες της και τους θεσμούς της. Συγχρόνως, όμως, πολύ ρεαλιστικά υποστηρίζει ότι δυνατότητες συμμετοχής στα κοινωνικά παιχνίδια δεν έχουν όλα τα άτομα σε ίσο βαθμό. Τις μεγαλύτερες κριτικές και συμμετοχικές δυνατότητες έχουν βέβαια όσοι διαθέτουν μεγαλύτερη ισχύ (οικονομική, πολιτική, κοινωνικο-πολιτισμική) όσοι βρίσκονται, δηλαδή, στις κορυφές των κοινωνικών ιεραρχιών: είναι *δρώντα άτομα μεγάλης ισχύος (mega-actors)* που αλληλεπιδρούν κυρίως μεταξύ τους και των οποίων οι διαπροσωπικές σχέσεις έχουν συχνά σημαντικές συνέπειες (μακρο-συνέπειες) για ένα μεγάλο αριθμό ατόμων. Από αυτή τη σκοπιά ο Ν. Μουζέλης μεταφέρει την παραδοσιακή (κάτω από την επίδραση του Gurwitsch στον οποίο όμως δεν γίνεται αναφορά) μικροκοινωνιολογία και στο επίπεδο ανάλυσης των κοινωνικών δομών (μακροκοινωνιολογία) που διαμορφώνονται και από την αλληλεπίδραση των δρώντων ατόμων μεγάλης ισχύος καθώς και των φορέων συλλογικής δράσης.

Έτσι, η κοινωνική ενσωμάτωση, αποτέλεσμα των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των ατόμων ευθύνεται, μέχρις ενός βαθμού όμως, και για τη συστημική ενσωμάτωση (system integration), δηλαδή, τους τρόπους με τους οποίους οι θεσμοί συνταιριάζουν ή όχι, συμβάλλοντας στη λειτουργία (δυσλειτουργία) του όλου κοινωνικού συστήματος. Όπως τόσο εύστοχα γράφει ο ίδιος: «κάθε προσπάθεια να αγνοηθούν τα δρώντα υποκείμενα οδηγεί σε διάφορες μορφές πραγματοποίησης. Ενώ, κάθε προσπάθεια να αξιοποιηθούν οι θεσμικές δομές οδηγεί σε υπερβολονταριστικές θεωρίες κοινωνικής συνέχειας και αλλαγής» (βλ. σελ. 117), δηλαδή, σε αναγωγισμό (όλα τα κοινωνικά φαινόμενα να ανάγονται στη δι-υποκειμενική κατανόηση των δρώντων ατόμων).

Απλοποιώντας τη σύνθετη σκέψη και τη λεπτοδουλεμένη ανάλυση του Ν. Μουζέλη, θα μπορούσε να συνοψίσει κανείς τις κυριότερες θέσεις του με τον ακόλουθο τρόπο:

- 1) Η κοινωνιολογία δεν είναι ούτε πρέπει να μετατραπεί σε φιλοσοφία ή γλωσσολογία. Η κοινωνία δεν ταυτίζεται με το λόγο – τη γλώσσα των μελών της.
- 2) Η κοινωνιολογική θεωρία είναι περισσότερο υπόθεση επεξεργασίας εννοιών (κατά το πρότυπο του R. Merton) παρά κατασκευής γενικεύσεων και οπωσδήποτε όχι νόμων ή υποδειγμάτων παγκόσμιας ισχύος.
- 3) Πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο ιστορικός χαρακτήρας των κοινωνικών γεγονότων και η ιστορία να μην χρησιμοποιείται διακοσμητικά.

- 4) Πρέπει να αποφεύγεται η πραγματοποίηση και ο αναγωγισμός.
- 5) Οι κοινωνικές ιεραρχίες και ιεραρχήσεις ατόμων και συστημάτων δεν πρέπει να αγνοούνται. Στις κοινωνικές ιεραρχίες των ατόμων δεν πρέπει να υποβαθμίζεται η άνιση συμμετοχή στην οργάνωση της κοινωνίας τους των δρώντων υποκειμένων με μικρή ισχύ, μέση ισχύ και μεγάλη ισχύ (micro – meso and mega actors). Στις κοινωνικές ιεραρχίες των συστημάτων-υποσυστημάτων δεν πρέπει να αγνοείται η όποια αυτονομία των υποσυστημάτων (να αποφεύγεται, δηλαδή, ο αναγωγισμός προς τα κάτω) ή αντίθετα να υπερβάλλεται η αυτονομία τους (να αποφεύγεται, δηλαδή, ο αναγωγισμός προς τα πάνω).
- 6) Η κοινωνική συμπεριφορά των ατόμων δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνο με βάση την κοινωνική τους θέση. Παίζουν ρόλο και η «έξι» τους (habitus – όρος του P. Bourdieu) και η καταστασιακή διάσταση της κοινωνικής τους ύπαρξης (με ποιους και πώς αλληλεπιδρούν).
- 7) Τα άτομα, ανάλογα με τη θέση τους, την «έξι» τους και την κοινωνική κατάσταση στην οποία βρίσκονται, έχουν τη δυνατότητα να αποστασιοποιούνται περισσότερο ή λιγότερο από τη θεσμική τάξη (δυσαισθησία) ή, αντίθετα, αναπαράγουν αυτομάτως (δυσαισθησία)

τα) την τάξη αυτή.

- 8) Χρειάζεται μια ισορροπημένη αντιμετώπιση των δρώντων ατόμων και των θεσμών, της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της συστημικής ενσωμάτωσης. Δεν πρέπει να θεωρείται ότι η μικροκοινωνιολογία ασχολείται αποκλειστικά και μόνο με τις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των ατόμων και η μακροκοινωνιολογία μόνο με τις θεσμικές δομές.

- 9) Μια από τις συμβολές της σύγχρονης κοινωνιολογικής θεωρίας είναι (και πρέπει να είναι) η εξιχνίαση της σχέσης ανάμεσα στις τρίτου επιπέδου έννοιες (η θεωρία ως εννοιολογικό πλαίσιο) και στις δευτέρου επιπέδου έννοιες (εμπειρική θεωρία) όπως και στις πρώτου επιπέδου έννοιες (η γλώσσα των μελών της κοινωνίας).

Με θεωρητικό εξοπλισμό τις έννοιες κλειδιά *δυσαισθησία –δυσαισθησία, κοινωνική ενσωμάτωση– συστημική ενσωμάτωση* και κοινωνικές ιεραρχίες, ο Ν. Μουζέλης, με το κριτικό αυτό έργο του, επέτυχε να βοηθήσει ουσιαστικά να κατανοήσουμε καλύτερα τα προβλήματα που ανακύπτουν, καθώς κινούμεθα από το «μικρο-επίπεδο στο μέσο και μακρο-επίπεδο ανάλυσης και αντιστρόφως» όπως ήταν η αρχική πρόθεσή του (βλ. σελ. 170).

* R. Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Routledge and Kegan Paul, 1958, (Β' έκδ.).